

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**

STUDIJA O IZBEGLICAMA – SRBIJA 2016

Fondacija Fridrih Ebert /Centar za primenjena društvena istraživanja

Fondacija Fridrih Ebert /Centar za primenjena društvena istraživanja

STUDIJA O IZBEGLICAMA – SRBIJA 2016

CPDI

Beograd, 2016.

Studija o izbeglicama – Srbija 2016 CPDI

IZDAVAČI

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG
Dositejeva 51, Beograd

ZA IZDAVAČA

Ana Manojlović

AUTORI

Dr. Vladimir Vuletić
Dr. Dragan Stanojević
Dr. Jelisaveta Vukelić
Dr. Jelena Pešić

LEKTURA I KOREKTURA

Marija Todorović

DIZAJN I PRIPREMA ZA ŠTAMPU

Marko Zakovski i Dražen Rumenčić

ŠTAMPA

Službeni glasnik

TIRAŽ

300 komada

978-86- 83767-62- 5

Beograd, 2016. godine

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

314.151.3-054.73(497.11)“2016“(049.5)

314.151.3-054.73(497.11)“2016“(083.41)

STUDIJA o izbeglicama : Srbija 2016 / [Vladimir Vuletić ... [et al.]. - Beograd :
Fondacija Fridrih Ebert = Friedrich Ebert Stiftung, 2016 (Beograd: Grafolik). - 23, 23
str. : graf. prikazi ; 21 x 21 cm

Текст штапан у међусобно обрнутим смеровима. - Nasl. str. prištampanog engl.
prevoda: A Study of Refugees. - Tiraž 300.

ISBN 978-86-83767-62-5

1. Вулетић, Владимир, 1965- [аутор]

а) Избеглице - Србија - 2016 - Упитници б) Избеглице - Србија - 2016 - Статистика
COBISS.SR-ID 227165196

Mišljenja i stavovi u ovoj publikaciji predstavljaju stavove autora i ne odražavaju neophodno i zvanične stavove fondacije Fridrih Ebert.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	3
1. UVOD	5
2. METODOLOGIJA I UZORAK	6
3. OPŠTI STAVOVI PREMA MIGRANTIMA	7
4. INTEGRACIJA MIGRANATA	10
5. PREPREKE I POTENCIJALI ZA INTEGRACIJU MIGRANATA	13
6. RAZVOJNI KAPACITETI INTEGRACIJE	17
Ekonomске prepreke i potencijali integracije	17
Bezbednosni potencijali i prepreke integracije	18
Politički potencijali i prepreke integracije	18
Kulturološki potencijali i prepreke integracije	18
Demografske prepreke i mogućnosti integracije	18
Osnovni problemi lokalnih zajednica prilikom naseljavanja migranata – percepcija građana	19
7. STAVOVI LOKALNIH DONOSILACA ODLUKA O INTEGRACIJI	20
8. PREPORUKE	22
Institucionalni resursi	22
Razmeštanje izbeglica	22
Integracija izbeglica	22
Radna integracija i pitanje razvoja	23

1. UVOD

Nezavisno od aktuelnog priliva izbeglica sa područja Bliskog istoka, u godinama koje dolaze može se očekivati sve intenzivnije migratorno kretanje uslovljeno političko-bezbednosnim (ratovi), ekonomskim (siromaštvo, nezaposlenost) ili ekološkim (devastacija okruženja) činiocima.

Već danas u svetu ima oko 60 miliona izbeglica, od kojih je samo manji deo je usmeren ka Evropi. Može se očekivati da će njihov broj rasti, a Evropa će biti sve poželjnija destinacija. Ne treba očekivati da će, u vremenu globalizacije, Evropa uspeti – sve i kada bi htela - da zaustavi ili preusmeri migratorni tok. Čak i ukoliko delimično osujeti njihov priliv, značajan broj izbeglica će uspeti da dođe u Evropu. S tim u vezi, može se očekivati da će određeni broj izbeglica trajno ostati u Srbiji.

Otuda pitanje: kako je moguće obezbediti **integraciju** izbeglica kao najadekvatniji način da se postignu ciljevi i pomire zahtevi dva ključna pristupa izbegličkoj tematici – humanitarnog i sigurnosnog? Adekvatna integracija istovremeno rešava probleme izbeglica zbog koga su krenuli na put (humanitarni aspekt), a sa druge strane sprečava pojavu problema do kojih može doći u zemljama koje naseljavaju, što je često izvor strahova domicilnog stanovništva (sigurnosni aspekt).

U istraživanju čiji se rezultati ovde prezentuju fokus je upravo na pitanju u kojoj meri je domaće stanovništvo spremno da se uključi i da prihvati proces integracije izbeglica. Drugim rečima, pokušavaju se naći odgovori na pitanja: šta su prepreke (specifične za Srbiju) za integraciju, a šta su prednosti i mogućnosti koje integracija izbeglica ima za domaće stanovništvo, privredu, kulturu i politiku?

Istraživanje je trebalo da odgovori na sledeća pitanja:

1. Kakvi su stavovi opšte populacije prema integraciji migranata i izbeglica u Srbiji?
2. Da li se ovi stavovi razlikuju s obzirom na regionalne, verske, starosne, obrazovne, etničke, rodne, ekonomske i druge razlike?
3. U kom stepenu su ispitanici spremni da se uključe u različite oblike individualne i kolektivne akcije kako bi pospešili, odnosno sprečili integraciju izbegličke i migrantske populacije?
4. Da li se stavovi pripadnika opšte populacije diferenciraju s obzirom na različite grupe migranata?
5. Koliko je uticaj različitih lidera javnog mnjenja u kreiranju stavova prema migrantima i izbeglicama, odnosno koji su kanali komunikacije za koje su ispitanici najprijemčiviji?
6. Šta su uglavni uzroci pozitivnih ili negativnih stavova prema migrantima i izbeglicama?
7. Kako ispitanici percipiraju odgovornost različitih aktera (države, nevladinih organizacija, međunarodnih organizacija, lokalne samouprave ili samih migranata) u procesu rešavanja migrantske krize?
8. Da li ispitanici prepoznaju razvojne potencijale eventualne integracije izbegličke i migrantske populacije?
9. Koji su ključni problemi koje prepoznaju akteri iz lokalne samouprave i centralnih organa vlasti pri rešavanju pitanja integracije migrantske i izbegličke populacije?

2. METODOLOGIJA I UZORAK

Istaživanje o izbeglicama u Srbiji je sprovedeno u maju 2016. godine i uključivalo je kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih metoda. Istovremeno je obavljeno anketno istraživanje na uzorku opšte populacije (N=986) i trideset intervjua sa lokalnim donosiocima odluka.

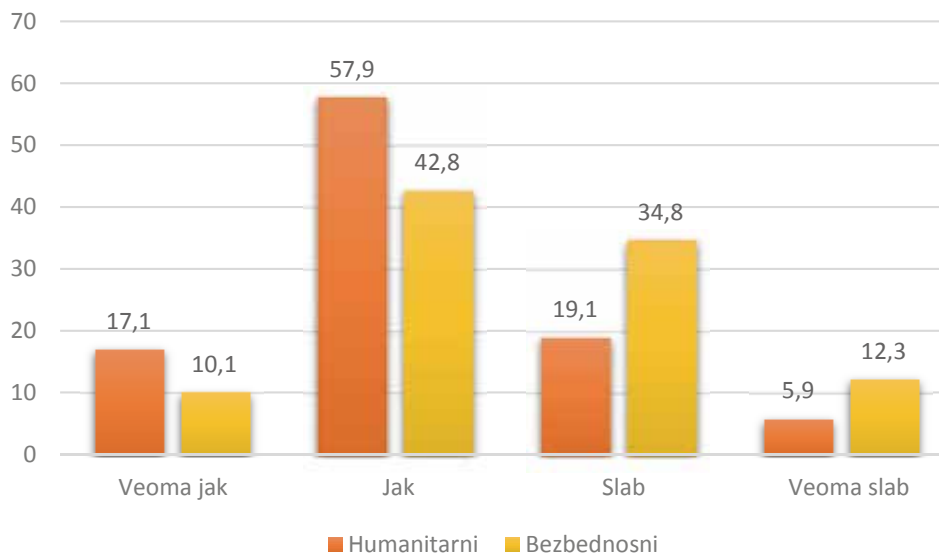
Anketno istraživanje je sprovedeno na teritoriji Srbije bez KiM. Ispitivana su punoletna lica u 115 naselja. Uzorak je bio višestapni stratifikovani sa proporcionalnim udelom regiona. Osnovne distribucije uzorka odgovaraju distribucijama opšte populacije – prema polu, starosti, etničkoj i konfesionalnoj pripadnosti i obrazovanju.

Instrument za anketno istraživanje je imao 132 varijable koje su bile podeljene u sledeće dimenzije: 1. sociodemografske osobine, 2. opšti stav prema izbeglicama, 3. integracija izbeglica, 4. prepreke za integraciju, 5. razvojne mogućnosti koje integracija otvara.

Razgovori su obavljani sa lokalnim akterima, odnosno predstavnicima lokalnih samouprava, centara za socijalni rad, Crvenog krsta i nevladinih organizacija koje su bile uključene u različite aktivnosti oko izbeglica u proteklom periodu na teritoriji RS. Ukupno je obavljeno trideset intervjua sa ispitanicima iz Beograda, Subotice, Šida, Dimitrovgrada, Bujanovca, Preševa, Vranja. Dimenzije vodiča za razgovor se poklapaju sa dimenzijama upitnika za opštu populaciju.

3. OPŠTI STAVOVI PREMA MIGRANTIMA

S obzirom na to da su se tokom debate o migrantskoj krizi izdiferencirala dva osnovna pristupa – humanitarni i bezbednosni, to je bila polazna osnova za analizu odnosa prema migrantima. Analiza opštih stavova prema migrantima i migrantskoj krizi otkrila je veoma pomešana osećanja i protivrečnost stavova kod većine ispitanika. Uprkos tome, osnovni zaključak je da većina ispitanika neguje humanitarni odnos prema migrantima. Rezultati prikazani u Grafikonu 1 pokazuju da *jak* ili *veoma jak* humanitarni odnos prema migrantima ima tri četvrtine populacije (75%), dok sa druge strane nešto više od polovine (52,9%) ispitanika ima jako ili veoma jako izražen bezbednosni odnos prema migrantima. Naravno, mada postoji visok stepen korelacije u pogledu veze između prihvatanja humanitarnog i odbijanja bezbednosnog pristupa, gotovo trećina populacije (31,5%) ima ambivalentan odnos prema migrantima, tako da snažno prihvataju obe dimenzije ovog problema, odnosno prihvataju obe vrste stavova.

Grafikon 1. Prihvaćenost humanitarne i bezbednosne perspektive (izraženo u procentima)

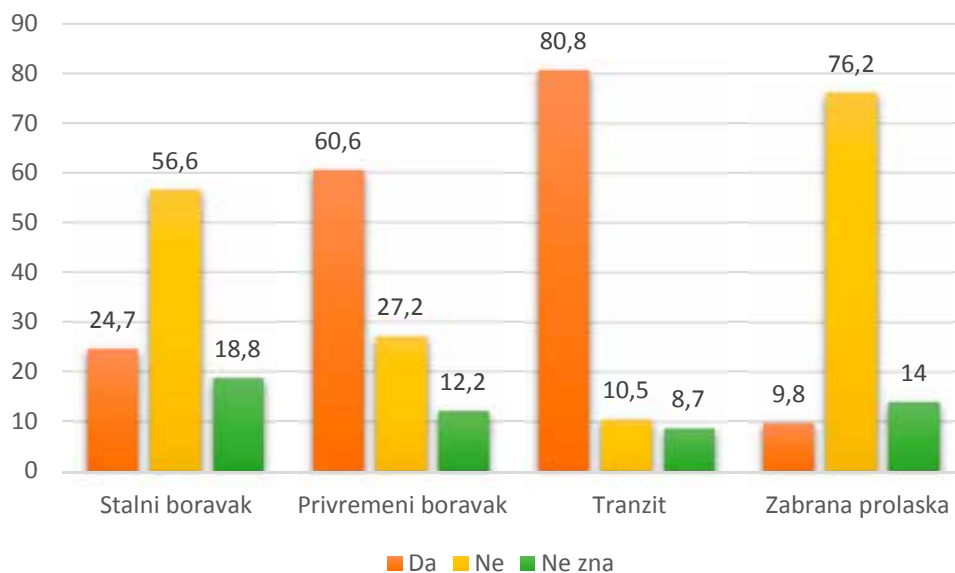
Humanitarni pristup je više razvijen kod građana koji žive u malim i gradovima srednje veličine, a bezbednosni pristup u selima i velikim gradovima. Beograd je specifičan po tome što u njemu živi najviše građana kod kojih su oba pristupa podjednako razvijena

Najznačajnije razlike postoje s obzirom na uzrast ispitanika. Mladi do 30 godina imaju značajno izraženiji bezbednosni odnos prema migrantima. Nasuprot njima, nalazi se generacija starosti između 50 i 60 godina kod koje je značajno izraženiji humanitarni odnos.

Naglašeniji humanitarni odnos imaju ispitanici sa najnižim i najvišim stepenom obrazovanja, dok je bezbednosni pristup karakterističniji za ispitanike sa srednjim nivoom obrazovanja.

Najzad, viši stepen empatije imaju lica koja i sama imaju izbegličko iskustvo. Isti zaključak važi i za lica koja su imala iskustvo neposrednog kontakta sa migrantima sa Bliskog istoka.

Upravo iz tog razloga postoji velika disproporcija između stepena prihvatljivosti različitih modela zbrinjavanja migranata. Najviše ispitanika odobrava njihov tranzit kroz Srbiju ali je važan podatak da 60% ispitanika odobrava i privremeni boravak migranata, dok se svega četvrtina slaže sa mogućnošću njihovog trajnog naseljavanja u Srbiji. Izrazito antimigrantsko raspoloženje prema migrantima gaji svaki deseti ispitanik koji se zalaže za potpunu zabranu prolaska koja bi se obezbedila postavljanjem žičanih ograda (Grafikon 2).

Grafikon 2. Prihvatljivost naseljavanja migrantske i izbegličke populacije (izraženo u procentima)

Analiza je pokazala da diferencijacija građana prema migrantskom pitanju nije dosledna. Zapravo, u izvesnom smislu može se tvrditi da postoji logička konfuzija u stavovima, ali takva situacija je razumljiva s obzirom na mnoštvo protivrečnih poruka, različitih interesa i, na kraju krajeva, konflikta između emotivnog i racionalnog odnosa koji ispitanici imaju prema migrantskoj krizi.

Na opredeljenje da li treba prihvatiti migrante ne utiče samo odnos prema njima već, u znatnoj meri ponašanje zemalja u okruženju prema tom pitanju. Naime, tokom migrantske krize kao jedan od ključnih strahova isticana je mogućnost da Srbija bude sabirno mesto za izbeglice koji ne bi mogli da uđu u EU, ali bi ostali *zaglavljani* na teritoriji Srbije i Balkana.

U pojedinim delovima zemlje, posebno na jugu, posebno je izražen bio strah od promene demografske strukture u slučaju trajnijeg nastanjanja migranata.

Na formiranje stavova prema migrantima najveći uticaj imaju mediji. Jasno je, dakle, da se komunikacija vezana za migrantsko pitanje mora posredovati putem medija. No, sa druge strane, upravo su kakofonija stavova o migrantskom pitanju, senzacionalističko izveštavanje - koje je imalo funkciju buđenja kako pozitivnih tako i negativnih emocija prema migrantima uz veoma malo analitičkog pristupa uslovlili značajnu konfuziju u stavovima građana prema čitavoj problematici migrantske krize.

Na kraju, važno je istaći da građani Srbije - njih gotovo četiri petine (79%) svesni činjenice da se u budućnosti može očekivati sve više migranata. U tom smislu ljudi su svesni da migrantsko pitanje nije nestalo zatvaranjem takozvane *balkanske rute* što može olakšati komunikaciju vezanu za budući prijem izbeglica.

4. INTEGRACIJA IZBEGLICA

Integracija izbegličke i migrantske populacije nameće se kao jedno od važnih pitanja sa kojima se suočavaju ne samo zemlje Evropske unije, nego i one koje se nalaze na tzv. izbegličkoj ruti. Stoga smo ispitivali percepcije i stavove građana Srbije prema integraciji izbegličke i migrantske populacije s obzirom na nekoliko različitih dimenzija: poželjan raspored migrantske populacije, poželjnost određenih kategorija migranata, te poželjnost određenih oblika političke, kulturne i ekonomske integracije.

Rezultati istraživanja pokazuju da se nešto manje od polovine stanovnika Srbije (45,3%) protivi bilo kakvom trajnijem naseljavanju migranata u Srbiji, dok je udeo onih koji se protive naseljavanju migranata u njihovoj opštini, ali nemaju ništa protiv njihovom naseljavanju u drugim krajevima Srbije gotovo jedna desetina (9,4%). Više od trećine ispitanika (34,9%) je ravnodušno prema ovom pitanju; 7,3% ispitanika sebe smatra zagovornicima trajnog naseljavanja migranata u Srbiji, dok svega 3,2% njih nema ništa protiv da se migranti nasele na teritoriji njihove opštine. Najveće razlike u spremnosti da se prihvati trajno naseljavanje migranata ocrtavaju se s obzirom na religijsku pripadnost ispitanika. Naime, **najsnažnije protivljenje bilo kakvom trajnom naseljavanju migranata na teritoriji Srbije je zabeleženo među ispitanicima koji su pravoslavne veroispovesti (47,1%), dok je najmanje protivljenje zabeleženo među ateistima (16,7%) i muslimanskom populacijom (25%)**. Istovremeno, među dve poslednje kategorije zabeležen je i najveći udeo onih koji su zagovornici trajnog naseljavanja migranata u Srbiji, iako među muslimanima niko od ispitanika nije spreman da prihvati da se migranti nasele na teritoriji njihove opštine. Pored religijske pripadnosti, činioci koji takođe utiču na stepen prihvatanja izbegličke i migrantske populacije su veličina mesta stanovanja (pa tako **među protivnicima bilo kakvog trajnijeg naseljavanja prednjače stanovnici Beograda** naspram stanovnika gradova srednje veličine, koji su u najmanjem procentu iskazali decidno protivljenje), starost (**najsnažnije pristalice naseljavanja migranata na teritoriji opštine stanovanja su ispitanici stariji od 70 godina**, dok ih je najmanje među ispitanicima starim između 40 i 49 godina) i prethodno izbegličko iskustvo ispitanika (koje vodi značajnom opadanju šansi da se ispitanik deklarise kao protivnik naseljavanja izbeglica ili migranata).

Drugi aspekt integracije se odnosi na kategorije migranata koje domicilno stanovništvo smatra poželjnijim, odnosno prihvatljivijim od drugih. **Za ispitanike su žene i deca koji beže sa ratom zahvaćenih područja najprihvatljivija kategorija migranata/izbeglica**. Ipak, ni ekonomski aspekt nije nevažan, o čemu svedoči nalaz da sledeća kategorija koja je ispitanicima prihvatljivija od ostalih obuhvata **ekonomski obezbeđena lica koja imaju sopstveni kapital**, a za njima slede **visokokvalifikovane osobe**. Ipak, ovaj ekonomski aspekt je važan samo kada se odnosi na *pozitivnu* selekciju migrantske populacije, ali ne i kada je reč o licima koja bi popunjavala niskokvalifikovane i nisko plaćene poslove. Od presudnog značaja nije ni verska pripadnost migranata, iako je za jedan deo ispitanika (nešto više od jedne trećine) veoma ili dosta značajno da migranti koji bi postali **potencijalni rezidenti** budu **hrišćanske veroispovesti**.

Na pitanje koje se odnosi na **preferirani teritorijalni razmeštaj migranata, najveći broj** (odnosno, gotovo jedna petina) ispitanika navodi **ekonomski nerazvijene i napuštene delove zemlje kao poželjnu lokaciju**, 17,7% smatra da ih je

poželjno smestiti bilo gde u zemlji, 17,4% ne zna, delove zemlje u kojima živi većinsko muslimansko stanovništvo navodi 5%, dok najveći broj ispitanika (nešto više od jedne trećine) smatra da nijedno od ponuđenih rešenja nije prihvatljivo.

Kada je reč o načinu razmeštaja izbegličke i migrantske populacije, ispitanicima su ponuđene sledeće opcije: u većim grupama prostorno odvojeni od lokalnog stanovništva, u većim grupama skoncentrisani u delove sela/gradova u kojima živi lokalno stanovništvo i pojedinačno ili po nekoliko porodica u nekoliko različitih opština. Nalazi pokazuju da većina ispitanika (28,5%) smatra da je **najoptimalnije rešenje ono koje podrazumeva što manji stepen grupisanja migranata, odnosno njihovu ravnomernu disperziju po celokupnoj teritoriji zemlje** (odgovor: pojedinačno ili po nekoliko porodica u nekoliko različitih opština). Drugorangirana opcija (koja je, doduše, dobila znatno manje pristalica - 14,9%) je prostorno grupisanje migranata i njihova segregacija u odnosu na domicilno stanovništvo, dok je najmanje poželjna opcija koncentracija većih grupa migranata u naseljima zajedno sa domicilnim stanovništvom (11,4%). Ipak, treba reći i to da 38,8% ispitanika nije znalo kako da se opredeli kada je reč o ovom pitanju, što svedoči o suštinskoj nespremnosti značajnog dela stanovništva na ovakav scenario u budućnosti.

Jedan od važnih aspekata celokupnog procesa integracije izbegličke i migrantske populacije predstavlja njihova kulturna integracija u lokalnoj sredini. Važan aspekt kulturne integracije predstavlja spremnost lokalnog stanovništva na toleranciju kulturne raznolikosti. Ovu dimenziju smo merili pomoću indikatora koji se odnosi na osetljivo **pitanje pokrivanja lica muslimanskih žena. Nešto više od jedne trećine ispitanika smatra da je to njihovo pravo i ne protivi se ovom vidu ispoljavanja kulturne specifičnosti migrantske populacije.** Spremnost na toleranciju tradicionalnih normi muslimanskih žena izražava još 11,4% ispitanika, ali samo ukoliko se radi o migrantkinjama koje privremeno borave u Srbiji. S druge strane, 18,9% ispitanika smatra da pokrivanje glave nije prihvatljivo, ukoliko migrantkinje žele da se duže zadrže u Srbiji, dok za gotovo jednu petinu ispitanika to uopšte nije prihvatljivo.

Sledeći aspekt tolerancije kulturnih raznolikosti koji smo ispitivali odnosio se na spremnost građana da prihvate podizanje novih džamija u Srbiji kako bi se migrantima muslimanske veroispovesti omogućilo da vrše svoje verske obrede. **Nešto više od polovine ispitanika (50,8%) ne vidi problem u podizanju džamija za migrante muslimanske veroispovesti,** dok se više od trećine ispitanika tome protivi.

Drugi značajan aspekt integracije migranata predstavlja politička dimenzija. O spremnosti ispitanika da prihvate političku integraciju migranata zaključivali smo na osnovu pitanja koje se odnosi na **dobijanje državljanstva** tražioca azila. **Najveći broj ispitanika (41,9%) smatra da migrantima i tražiocima azila ne treba davati državljanstvo Republike Srbije;** nešto više od jedne četvrtine (27,5%) smatra da je optimalni period nakon pet godina provedenih u Srbiji, dok jedna desetina ispitanika (10,1%) smatra da to treba da bude period od jedne do pet godina provedenih u zemlji.

Sledeći važan aspekt integracije migranata predstavlja njihova ekonomska integracija. Zanimalo nas je kako ispitanici percipiraju ulogu države u procesu ekonomske integracije ove populacije, odnosno, još konkretnije, da li država treba da se angažuje u pronalaženju poslova za migrante. Značajna većina ispitanika (68,5%) smatra da **država pre svega treba da vodi računa da domaće stanovništvo treba da ima prednost pri zapošljavanju,** što, u situaciji oskudnih resursa ukazuje na sužene mogućnosti da se adekvatna ekonomska integracija migranata izvrši bez otpora domaćeg

stanovništva. Znatno manji broj ispitanika (13,8%) zastupa liberalno stanovište da država ne treba da se meša u tržište rada i interveniše davanjem preferencijalnog statusa bilo kome, pa i migrantima. Konačno, svega 6,5% ispitanika spremno je da podrži stav da država treba, podsticajnim merama prema poslodavcima koji zapošljavaju migrante, da pomogne njihovu ekonomsku integraciju.

Drugi aspekt ekonomske integracije koji smo ispitivali odnosio se na stavove o mogućnosti da **država dodeli migrantskoj populaciji neobrađenu zemlju i kreditira poljoprivrednu proizvodnju**. Odgovori na ovo pitanje otkrivaju da građani Srbije imaju podeljeno mišljenje: naime, gotovo 35% ispitanika se slaže sa primenom ove vrste pozitivnih mera države prema migrantima, 44,3% se ne slaže, a jedna petina nema nikakav stav o tome. Interesantan nalaz je da se stanovnici Beograda (26,2%) i srednjih gradova (22,3%) u znatno slabijem stepenu slažu sa stavom da država treba da dodeli zemlju migrantima na obradu, nasuprot stanovnicima sela, koji izražavaju svoje slaganje u 41,4% slučajeva, ili stanovnicima malih gradova (44,4%). Drugi interesantan nalaz je da se, kada je o regionalnim razlikama reč, **sa pozitivnom merom dodele neobrađene zemlje migrantima u najvećem udelu slažu ispitanici iz pasivnih krajeva - južne i istočne Srbije** (43,4%), dok se sa ovom merom najmanje slažu već pomenuti stanovnici Beograda.

5. PREPREKE I POTENCIJALI ZA INTEGRACIJU IZBEGLICA

Pored ispitivanja potencijala, važno je utvrditi i koje su eventualne prepreke uspešnoj integraciji migranata u Srbiji. Značajan deo ovih prepreka ishodi iz strukturnih karakteristika društva u čije okvire je neophodno integrisati migrantsko stanovništvo. S druge strane, pored strukturnih karakteristika, važan je i delatni potencijal stanovništva. Kada je reč ovom drugom aspektu, odnosno o negativno usmerenim akcijama, ispitivali smo spremnost ispitanika da preduzmu neku od sledećih vidova aktivnosti: pisanje peticija protiv naseljavanja migranata, učešće u organizovanim protestima, potom učešće u nasilnom sprečavanju naseljavanja migranata, preduzimanje individualnih akcija protiv naseljavanja migranata i učešće u tihom protestu (kao što su bojkot robe ili usluga i sl.).

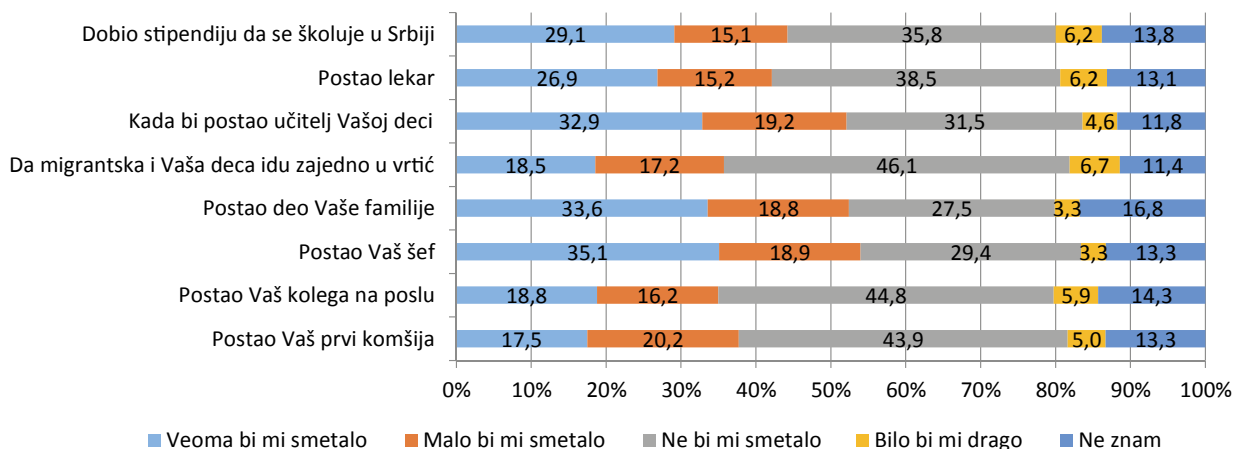
Podaci ukazuju da **ispitanici ne iskazuju većinsku spremnost za učestvovanje ni u jednom od navedenih negativnih vidova kolektivne i individualne akcije usmerenih protiv migrantske populacije**. Ističe se relativno snažno odbacivanje svih nasilnih oblika akcije protiv naseljavanja migranata (67,4% ispitanika odbacuje učešće u organizovanim protestima; 82,7% odbacuje učešće u organizovanim nasilnim akcijama protiv migranata, dok 86% odbacuje individualni nasilni angažman); dok nešto snažniju (iako i dalje **manjinsku**) podršku dobijaju ponuđeni **nenasilni oblici negativne akcije** usmerene prema migrantskoj populaciji (kao što su pisanje peticija – 26,4% ili tihi bojkot – 19,9%).

Drugi vid kolektivno i individualno usmerenih akcija su one koje su neutralno ili pozitivno orijentisane i koje mogu da doprinesu uspešnoj integraciji migrantskog stanovništva. Rezultati ukazuju da **kao što ne postoji većinska spremnost za preduzimanje negativno usmerenih akcija, ona ne postoji ni kada je reč o akcijama koje bi potencijalno doprinele integraciji migrantskog stanovništva**. Naime, samo kada je reč o neutralnoj formi, nepreduzimanje akcija u cilju sprečavanja naseljavanja migranata, nešto više od jedne trećine ispitanika (33,8%) je odgovorilo pozitivno (uz 40% onih koji nisu spremni da zauzmu neutralni stav), dok, kada je reč o pozitivno usmerenim akcijama, na nivou celog uzorka beležimo većinsko odbacivanje (javno davanje podrške useljavanju migranata odbacuje čak 71,3% ispitanika, dok 52,4% odbacuje uključivanje u akcije kojima bi pomogli integraciju migrantske i izbegličke populacije).

Pored ovoga, ispitivana je kulturno određena spremnost ispitanika ka toleranciji različitih etničkih, verskih i drugih manjinskih grupa. Rezultati ukazuju na to da iako se natpolovični **udeo ispitanika u potpunosti ili delimično slaže sa stavovima da pripadnici njihove nacije treba da imaju prednost pri dobijanju različitih oblika povlastica** (57,2% ispitanika smatra da pripadnici njihove nacije treba da imaju prednost prilikom dobijanja posla, 55,6% prilikom dobijanja socijalne pomoći, 55,9% isto smatra za zdravstvenu negu, 51% za budžetska mesta na fakultetima, a 55,8% za institucionalne povlastice), važno je istaći i to da znatno **više od jedne trećine u potpunosti ili delimično odbacuje takvu mogućnost**. Ovi nalazi svedoče o tome da je nacionalizam, u situaciji izražene materijalne deprivacije, relativno snažno izražen, svedočeci o ograničenim potencijalima ka integraciji migrantskog stanovništva. Sa druge strane,

uprkos tome, nezanemariv udeo onih koji odbacuje favorizovanje pripadnika vlastite nacije pri dobijanju različitih vrsta povlastica i ostvarivanju bazičnih ljudskih prava (koji se kreće od 36 do 40%), svedoči o postojanju različitih socio-kulturnih matrica u društvu Srbije i ukazuje na potencijal za stvaranjem relativno tolerantnog društva.

Uspešna integracija migranata u značajnom je stepenu određena stepenom socijalne distance domicilne populacije. Stoga smo ispitali u kojoj meri bi se se ispitanici protivili da pripadnik migrantske populacije: a) dobije stipendiju da se školuje u Srbiji, b) da postane lekar koji ih leči, c) postane učitelj njihovoj deci, d) da migrantska deca idu zajedno sa njihovom decom u vrtić, f) da postane član njihove familije, g) da postane kolega na poslu, h) da postane njihov šef na poslu i i) da postane njihov prvi komšija.

Grafikon 3: Socijalna distanca prema migrantima (izraženo u procentima)

Nalazi ukazuju na nekoliko stvari. Pre svega, postoji značajna podela u društvu Srbije u pogledu socijalne distance prema migrantskoj populaciji: naime, gotovo u jednakoj meri ispitanici ukazuju da bi im smetalo, odnosno da im ne bi smetalo da migranti budu njihove komšije, kolege, šefovi, lekari, učitelji i sl. Ovaj nalaz svedoči o tome da su **potencijali i prepreke integraciji migranata podjednako izraženi, ali i ukazuje na to da postoji prostor da se adekvatnim radom na edukaciji stanovništva, pripreme uslovi za stabilnu integraciju migrantske populacije. Potom, stepen socijalne distance nije isti na svim ispitivanim dimenzijama. Naime, ona je najsnažnije izražena na onim dimenzijama koje podrazumevaju mogućnost uspostavljanja bliskog kontakta sa pripadnicima migrantske populacije i eventualni međukulturnu razmenu** (da postane deo njihove porodice, učitelj njihove dece ili lekar). Takođe, relativno izražena distanca postoji i onda kada se podrazumeva da **pripadnici migrantske populacije treba da dobiju privilegovan status, odnosno ukoliko odnos implicira postojanje različitih instanci moći** (na primer, da migrant postane njihov šef ili da dobije stipendiju za školovanje u Srbiji), ali je znatno slabija na dimenzijama koje se odnose na one oblike društvenih odnosa koji ne podrazumevaju mogućnost direktnog kontakta sa migrantima ili

njihovog privilegovanog statusa (kada bi deca migranata išla u vrtić sa njihovom decom, ako bi migrant bio njihov kolega ili komšija). Drugim rečima, **niska socijalna distanca prema migrantima ostaje na nivou površnih kontakata, koji ne impliciraju visok stepen intimnosti, niti odnose moći**. Istovremeno, niska socijalna distanca kod ovih površnih kontakata svedoči o relativno snažno izraženom normativu koji implicira toleranciju prema pripadnicima drugih nacija, ali i postojanje humanog odnosa prema ljudima koji su izbegli usled ratnih i ekonomskih nedaća. Ipak, iako značajan udeo ispitanika smatra da im ne bi smetalo, izrazito mali broj njih navodi da bi im bilo drago da migranti budu deo njihovog posrednog ili neposrednog životnog okruženja. Drugim rečima, **tolerancija ostaje na nivou afektivne neutralnosti**, površna po svom karakteru, ne implicirajući snažnu afektivnu privrženost i srdačnost.

Konačno, važan indikator postojanja potencijalnih prepreka, odnosno potencijala za integraciju migranata predstavljaju stavovi prema kulturnim razlikama između domicilne i migrantske populacije. Način na koji se ove razlike percipiraju od ključnog je značaja za mogućnost stvaranja tolerantne i multikulturne društvene sredine. Prvim, u okviru ove baterije pitanja, (*Za zemlju je bolje ukoliko svi ljudi imaju iste običaje*), meren je potencijal ka spremnosti da se prihvati ili odbaci multikulturno društveno okruženje. Modalni odgovor na ovom pitanju je delimično slaganje (33,5%), a zajedno sa onima koji izražavaju potpuno slaganje sa stavom (22,7%), jasno je da više od polovine ispitanika smatra poželjnim društveno okruženje koje je kulturno homogeno. Ipak, treba dodati i to da se nešto više od jedne trećine ispitanika (36,3%) ne slaže sa ovim stavom, ukazujući na prepoznavanje značaja tolerancije, ali i na iskustvo sa multikulturnim društvenim okruženjem.

Sledeći iskaz je formulisan afirmativno i meri stepen tolerancije prema kulturnim različitostima različitih etničkih grupa (*Etničke manjine imaju pravo da održavaju svoje običaje i način života*). S obzirom na drugačiju formulaciju pitanja od prethodne, i odgovori koje smo dobili su donekle kontradiktorni. Naime, izrazita većina ispitanika (85,8%) se u potpunosti ili delimično slaže sa datim stavom, što naizgled svedoči o visokom stepenu etničke tolerancije. Međutim, ukoliko se ima na umu da se većina ispitanika složila sa stavom o poželjnosti kulturno homogenog društva, jasno je da je na delu vrednosna konfuzija.

Treći empirijski iskaz je takođe bio pozitivno (i normativno) formulisan i odnosio se na stav da svi ljudi, bez obzira na versku, nacionalnu i rasnu pripadnost treba da imaju iste šanse u Srbiji. Interesantno je da i ovde beležimo relativno visok stepen tolerancije kulturnih raznolikosti (59,2% onih koji se u potpunosti ili delimično slažu sa stavom), iako ne u istoj meri kao kod prethodnog stava koji nije normativno formulisan (ovde je modalni odgovor delimično slaganje, a na prethodnom iskazu je bio potpuno slaganje). Drugim rečima, iako u društvu Srbije postoji normativ kulturne tolerancije (paradoksalno, kao što postoji i normativ kulturne homogenosti), on nije nedvosmisleno izražen. Ova vrsta normativa je, pri tome, najslabije izražena u seoskim sredinama, među ispitanicima pravoslavne veroispovesti i nisko obrazovanima.

Rezultati istraživanja ukazuju na nekoliko važnih problema. Prvi je da u Srbiji postoji relativno snažno izražena kulturna distanca prema drugim etničkim, verskim i rasnim grupama, odnosno relativno nizak stepen tolerancije kulturnih različitosti. Ipak, ovo ne znači da je prostor za kulturnu integraciju migranata u potpunosti sužen, pogotovo ako imamo na umu da ne beležimo dominaciju isključivih odgovora. Takođe, značajan deo populacije Srbije živi u multikulturnim

sredinama i ima iskustva suživota u zajednicama koje su verski i nacionalno raznolike, što otvara mogućnost za dalji rad na izgradnji tolerantnog društva. Iako se u Srbiji održava društveni normativ gostoprimstva, on bazično ostaje površan i afektivno neutralan, naročito kada je reč o socijalno osetljivim povlasticama. Iako stanovnici Srbije uopšteno pokazuju relativno visok stepen netolerancije kulturnih različitosti i nacionalizma, nalazi ukazuju da su oni retko spremni da se uključe bilo u nasilne, bilo u nenasilne oblike akcija usmerene protiv migrantskog stanovništva. U procesu edukacije treba prvenstveno raditi sa mladom populacijom, stanovnicima Beograda i malih gradova, kako bi se razvijala tolerantnija kultura dijaloga, i na taj način olakšao prijem i integracija izbegličkog i migrantskog stanovništva. Ovaj kontinuirani rad najbolje je organizovati kroz uključivanje sve većeg broja ljudi u volonterski rad sa izbegličkom populacijom.

6. RAZVOJNI KAPACITETI INTEGRACIJE

U fokusu ovog dela istraživanja se nalaze potencijalni socijalni efekti koje bi integracija migrantske populacije mogla proizvesti u Srbiji. Odgovori ispitanika su grupisani prema sledećim dimenzijama: ekonomske, političke, bezbednosne, kulturološke i demografske prepreke i razvojni potencijali integracije.

Ekonomске prepreke i potencijali integracije

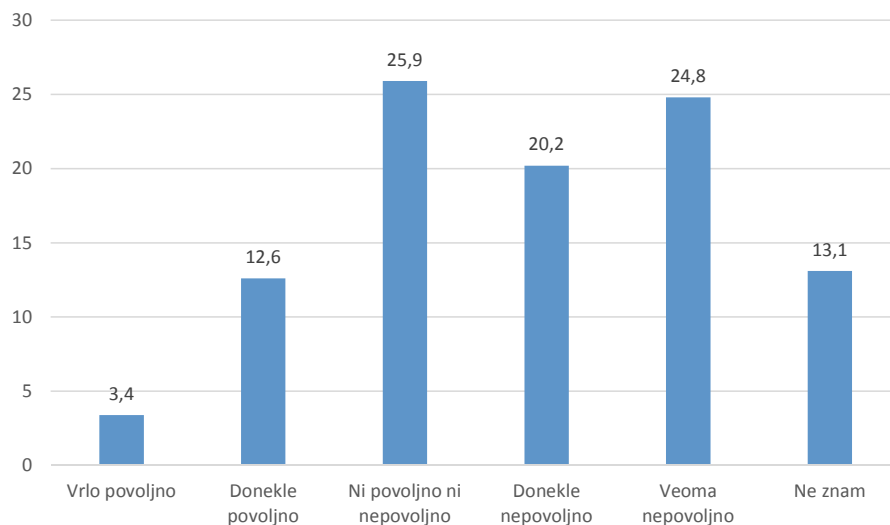
Ekonomski aspekti su se izdvojili kao najveća prepreka uspešne integracije migranata.

Većina ispitanika (70,4%) smatra da bi se trajniji ostanak migrantske populacije nepovoljno odrazio na stope zaposlenosti u Srbiji.

Tri četvrtine ispitanika smatra da bi integracija migranata predstavljala veliki pritisak za državne finansije, dok se u prilivu strane pomoći ne vide značajnije razvojne mogućnosti. Međutim, ukoliko bi se iz međunarodnih fondova izdvojila adekvatna sredstva namenjena integraciji izbeglica, većina ispitanika bi bila sklona da prihvati njihov trajniji smeštaj u Srbiji.

Ekonomsku ulogu migrantske populacije ispitanici najčešće vide u obavljanju niskoplaćenih poslova (kao jeftina radna snaga) i poslova koje lokalna populacija ne želi da radi (kao poljoprivrednika u napuštenim ruralnim područjima).

Ukupno posmatrano, ekonomske efekte naseljavanja migranata blizu polovine građana (45%) vidi u manje ili više nepovoljnom svetlu, dok kao vrlo ili donekle povoljnu okolnost ovu mogućnost percipira 16% ispitanika. Jedna četvrtina ispitanika ovu pojavu, vidi kao neutralnu po svojim efektima, dok svaki osmi ispitanik nije znao kako da odgovori (grafikon 4).

Grafikon 4. Percepcija ekonomskih efekata trajnog naseljavanja migranata na razvoj Srbije (izraženo u procentima)

Bezbednosni potencijali i prepreke integracije

Iza ekonomskih, kao značajna prepreka integracije su se izdvojila **bezbednosna pitanja**. Većina ispitanika vidi određene bezbednosne rizike koje sa sobom može doneti pojačan priliv i integracija migrantske populacije.

Građani većinom (52%) smatraju da priliv i trajnije zadržavanje migranata može imati negativan uticaj na bezbednost građana Srbije, pre svega osetljivih kategorija kao što su žene i deca.

Kao jedan od potencijalnih rizika (neadekvatne) integracije, građani vide i *smanjenje nivoa javne higijene (50%) kao i pojavu novih bolesti (51.7%)*.

Politički potencijali i prepreke integracije

Ukupne *političke* implikacije naseljavanja migranata, građani vide u nešto pozitivnijem svetlu u odnosu na ekonomsku i bezbednosnu dimenziju, mada i u ovom pogledu preteže iščekivanje nepovoljnih efekata.

Povoljne posledice očekuje nešto manje od jedne četvrtine ispitanika, dok je neutralnog stava blizu trećine ispitanika. Na, u manjoj ili većoj meri, negativne implikacije ovog procesa je ukazalo blizu jedne trećine ispitanika, dok odgovor nije znala gotovo četvrtina anketiranih građana.

Kulturološki potencijali i prepreke integracije

Ispitanici većinom uviđaju moguće promene u *etničko-religijskoj strukturi* srpskog društva u slučaju masovnijeg zadržavanja migranata.

Prema mišljenju jedne trećine ispitanika dolazak migranata neće ni povoljno ni nepovoljno uticati na kulturne prilike u Srbiji. Blizu petine ispitanika uviđa manje ili više povoljne efekte, dok negativne aspekte, ističe nešto iznad trećine anketiranih građana.

Većina ispitanika ne uviđa bitnije potencijale za razvoj multikulturalne sredine i rasta međuetničke i verske tolerancije.

Demografske prepreke i mogućnosti integracije

Kada su buduće demografske tendencije u pitanju, može se zaključiti da su, u poređenju sa ostalim aspektima, ispitanici najmanje upućeni u to kakve implikacije priliv može imati.

Ispitanici uglavnom nisu upoznati sa mogućnostima *podmlađivanja* demografske relativno starih evropskih nacija (među kojima i Srbije), te poboljšanja u ekonomskoj strukturi stanovništva (odnos aktivne populacije prema neaktivnoj).

Osnovni problemi lokalnih zajednica prilikom naseljavanja migranata – percepcija građana

Među problemima sa kojima se u lokalnim okvirima mogu susresti migranti u slučaju scenarija trajnijeg ostanka, ubedljivo se ističe *nedostatak radnih mesta* koje ističe gotovo dve trećine ispitanika.

Potom se kao problematično izdvaja još jedno pitanje socio-ekonomskog karaktera – *nedovoljne mogućnosti za obezbeđivanje adekvatnih životnih i radnih uslova*.

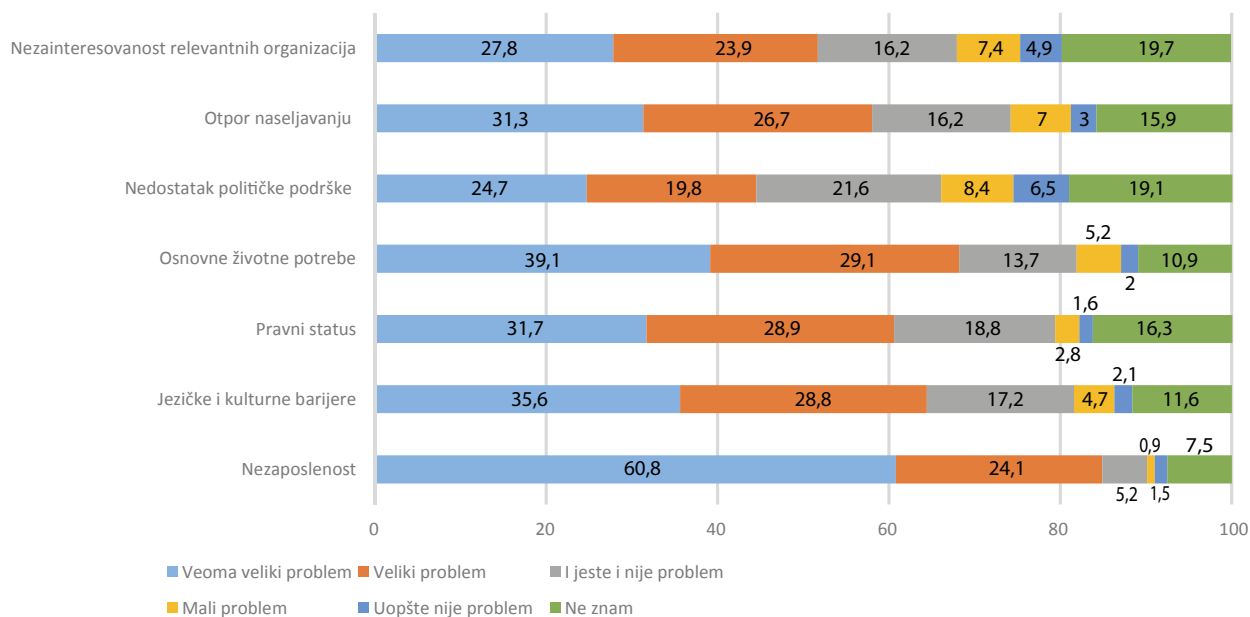
Kao prepreka integracije izdvaja se i *nedovoljno stručne pomoći za učenje jezika i lokalnih običaja*.

Problem izostanka adekvatne pomoći prilikom *rešavanja pravnog statusa izbeglica*, izdvaja približno dve trećine ispitanika.

Nešto manje od polovine ispitanika vidi i *politički kontekst* odnosno nedostatak političke podrške za integraciju, kao veliki ili veoma veliki problem integracije.

Prema preovlađujućem mišljenju anketiranih, *otpor lokalnog stanovništva* bi, takođe, mogao predstavljati značajnu prepreku.

Većina građana deo krivice za potencijalne teškoće integracije pripisuje nedovoljnoj zainteresovanosti *domaćih nevladinih organizacija i međunarodnih organizacija* koje nisu na adekvatan način pristupile rešavanju ovog problema.

Grafikon 5. Najvažniji lokalni problemi sa kojima bi se suočili trajnije naseljeni migranti (izraženo u procentima)

7. STAVOVI LOKALNIH DONOSILACA ODLUKA O INTEGRACIJI

U pogledu preferencija koju bi etničku grupu želeli u svojoj sredini, službenici *Crvenog krsta*, Centra za socijalni rad i nevladine organizacije su pokazali **visok stepen profesionalnosti**. U njihovim narativima dominiraju stavovi da nemaju prava da biraju ili imaju preference sa kojim ljudima bi radili.

Bez obzira odakle je, Srbija je otvorena zemlja što smo i pokazali u prethodnom periodu (službenik Centra za socijalni rad).

Ipak, kada razmišljaju o procesu integracije i o potencijalnoj reakciji lokalnog stanovništva izdvajaju se stavovi da bi se stanovnici iz velikih gradova, iz Sirije i Iraka, lakše uklopili u lokalnu sredinu, prihvatili i razumeli običaje i način života domicilnog stanovništva, a samim tim i izazvali manje negodovanja među lokalnim stanovništvom u poređenju sa izbeglicama koje su iz sela, pasivnih krajeva i iz Avganistana. U etnički mešovitim sredinama na jugu i istoku Srbije su češći stavovi da bi, ukoliko je moguće, trebalo voditi računa o konfesionalnoj identifikaciji i religijskim praksama izbegličkog stanovništva.

Većina stručnjaka i pripadnika opštinske uprave se slaže u tome da ne treba praviti razliku da li će se u njihovu opštinu doseliti mlađe ili starije, obrazovano ili neobrazovano stanovništvo, stručno ili bez veština i kvalifikacija, i da će svima bez razlike pristupati na isti, profesionalan način. Ipak, razmatrajući izazove pred kojima stoje njihove stručne službe i sama integracija, značajan broj njih ipak izdvaja da bi se deca, mlađa i obrazovanija populacija lakše uklopila u domaći kontekst.

Optimalan broj izbeglica. Kao optimalan broj se procenjuje na nekoliko desetina porodica po opštini. Ispitanici su navodili da bi optimalno bilo da broj novodoseljenog stanovništva ne pređe 5% od domaće populacije. U pogledu teritorijalnog razmeštaja po Srbiji, u iskazima ispitanika su se pojavile sledeće ideje. Svi se slažu da je najbolje izbeglice rasporediti po celoj državi, odnosno da je najbolji način integracije da se u svaku opštinu smesti određeni broj porodica. Većina se slaže da doseljenike ne treba *getoizirati*, i da treba na duži rok stvoriti mogućnosti da se ova populacija u potpunosti integriše u lokalni milje. To najčešće podrazumeva da se u manjim grupama razmeste po teritoriji cele opštine.

Rešenje stambenog statusa na duži rok. Za rešavanje stambene situacije izbeglica na duži rok ispitanici predlažu nekoliko rešenja. Prvo podrazumeva dodeljivanje napuštenih kuća po selima (ili gradovima ukoliko ih ima), zajedno sa određenom parcelom zemlje, koje ionako niko ne koristi. Ove kuće bi bile otkupljene od vlasnika iz državnih ili međunarodnih fondova, renovirane i predate na korišćenje azilantima. Druga uključuje simbiozu rada i stanovanja gde god je to moguće. Kao primer se pojavljuju staračka domaćinstva u kojima je potrebna nega i briga o starim licima. Treće rešenje uključuje javne konkurse domaćeg stanovništva koje ima višak stambenog prostora. Ove viškove bi mogli da ustupe izbeglicama, a zauzvrat bi od strane lokalne samouprave i države bili oslobođeni plaćanja npr.

struje, poreza ili drugih obaveza. Taj model je već bio primenjivan u prethodnom periodu i načinima integracije izbeglica sa teritorije bivše Jugoslavije. Četvrti predlog se odnosi na eventualnu izgradnju novih stambenih kapaciteta i dodeljivanje azilantima. U tom slučaju se podvlači da bi najbolje bilo tom prilikom i jedan broj stambenih jedinica dodeliti domaćem stanovništvu koje je socijalno ugroženo.

Radna integracija. Mogućnost zaposlenja u opštini se u razgovorima sa stručnjacima i donosiocima odluka svodi na tri ključne teme: 1. U opštini nema dovoljno poslova ni za lokalno stanovništvo, 2. Zависи od kompetencija samih izbeglica i 3. Poljoprivredne i povremene / sezonske poslove. Sve tri teme odražavaju veoma niske šanse za uključivanje u tržište rada ove populacije bez posebnih priprema i fokusirane pomoći. Nerazvijenost tržišta implicira da su neophodne razvijene mere podrške.

Dominantni problemi – lokalno stanovništvo i potencijalni otpor. Više tema se izdvaja kada se govori o izvorima potencijalnog otpora domicilnog stanovništva ali su tri najznačajnije: ekonomsko takmičenje, strah od terorizma i kulturno nerazumevanje. Prvi podrazumeva strah lokalnog stanovništva da će morati da prihvati populaciju koja je sama bez resursa i sa kojim će morati da deli poslove na ionako prilično nerazvijenom tržištu. Ovaj strah je preovlađujući strah od izbegličkog stanovništva kod većine ispitanika.

Postoji strah da im se krade posao. Lokunci mogu da se bune, a imali smo taj problem i 1991. i 1995. godine (službenik Opštinske uprave).

Drugi izvor zabrinutosti jeste strah za bezbednost. Strah od terorizma i mogućnost da sa izbeglicama u lokalnu sredinu dođu i osobe koje nose bezbednosne rizike se najčešće vide kao osnov sadašnje ali i potencijalno buduće distance prema ovoj populaciji.

Strah, terorizam, strah od nepoznatog, od islamizacije (službenik nevladine organizacije).

Strah od povećanog nasilja u gradu, unutar njihovih grupa ali i sa lokalcima, pa porodično nasilje. Jer mnogi dolaze iz mesta koja su već 20 godina u ratu (službenik Centra za socijalni rad).

Ali pored straha od terorizma, postoji i izvesna zabrinutost za odnos prema nasilju ljudi koji dolaze iz drugih kultura, što nas vodi trećem veoma čestom diskursu - izuzetno velikim kulturnim i religijskim razlikama. Ova zabrinutost je prisutnija u graničnim opštinama u kojima inače već postoji labava etnička i konfesionalna ravnoteža i u kojima bi svako doseljavanje bilo doživljavano kao poremećaj.

8. PREPORUKE

Institucionalni resursi

Koja god da se populacija trajnije naseli u Srbiji, opštinska uprava, stručne službe i nevladine organizacije će pokazati visok nivo profesionalnosti i uraditi sve što bude u njihovoj moći da ovu populaciju prema planovima na najbolji način integriše. Stručne službe u Beogradu su pokazale najviši stepen spremnosti integrisanja izbeglica.

Resursi koje opštinska uprava, centri za socijalni rad i nevladine organizacije poseduju nisu dovoljni da se sami suoče sa integracijom izbegličkog stanovništva. Opštinske uprave su spremne da na organizacionom nivou odgovore svim izazovima ali smatraju da u njihovim budžetima nema dovoljno sredstava koja bi mogla da se alociraju isključivo za potrebe novopridošle populacije. Potrebe stručnih službi su sporadično u stručnom kadru i obukama.

Pomoć oko integracije se očekuje od državnih institucija, međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija.

Razmeštanje izbeglica

Prilikom planiranja razmeštaja migranata potrebno je izvršiti ravnomerno raspoređivanje po teritoriji čitave Srbije ali se najveći otpor može očekivati u malim mestima (selima). Optimalno bi bilo trajno naseljavanje izbeglica po teritoriji čitave Srbije. U svaku opštinu naseliti od nekoliko do nekoliko desetina porodica. Poželjno bi bilo da ove porodice unutar opštine budu smeštene relativno blizu da bi komunikacija između njih bila omogućena, ali ne i koncentrisane jer se tako stvara mogućnost njihovog getoiziranja.

Integracija izbeglica

Veoma je važno pre donošenja bilo kakvih odluka o razmeštaju izbeglica imati jasan profil populacije: godine, porodični status, obrazovanje, radno iskustvo i dr. U zavisnosti od njihovih veština, znanja i iskustava će zavisiti i način i dometi njihove integracije.

Lični kontakt sa migrantima u značajnoj meri smanjuje otpor prema migrantima i bilo bi dobro kada bi se pronašao način da što veći broj građana na neki način dođe u kontakt sa migrantima.

Iskustva integracije izbeglica iz ratova sa teritorije bivše Jugoslavije predstavljaju važan resurs na koji treba obratiti pažnju prilikom pravljenja strategija integracije. Zajednički rad, zajedničko stanovanje, kulturna razmena su mogući imajući u vidu dobre prakse iz prošlosti.

Ukoliko u Srbiju bude naseljeno nekoliko različitih etničkih grupa, treba voditi računa da one budu međusobno razdvojene (razmeštene u različitim opštinama) ukoliko između takvih grupa tradicionalno i/ili trenutno postoje sukobi.

Razmeštanje izbeglica u pograničnim zonama i zonama u kojima inače postoji više etničkih grupa i/ili konfesija može biti izvor negodovanja od strane lokalnog stanovništva. Naseljavanje izbeglica može poremetiti etničku i konfesionalnu ravnotežu što se doživljava kao potencijalni izvor nestabilnosti posebno na jugu i jugoistoku zemlje.

Radna integracija i pitanje razvoja

U zavisnosti od strukture privrede opštine zavisice i njihova radna integracija ali i teritorijalni razmeštaj. U ekonomski nerazvijenim područjima se kao najčešća opcija za rad pojavljuje poljoprivreda i život na selu.

Prilikom bilo koje vrste pomoći koja bi išla u pravcu izbegličkog stanovništva, potrebno je osmisliti strategije uključivanja lokalnog stanovništva. Veliki izazov je pomoć ovoj populaciji u situaciji visokog siromaštva, nezaposlenosti i nerešenih stambenih pitanja lokalne populacije. Ukoliko je moguće, integracija izbeglica bi trebalo da uključi i rešavanje problema posebno ugroženih pojedinaca i porodica među lokalnim stanovništvom. Na taj način bi etničko takmičenje bilo umanjeno.

Ukupno posmatrano, građani Srbije ne vide potencijale i mogućnosti razvoja koje sa sobom može doneti dolazak migranata. U tom smislu, ključna preporuka za donosiocce odluka je da je, u slučaju scenarija trajnijeg ostanka određenog broja izbeglica i migranata, neophodno sprovesti opsežnu kampanju koja bi imala za cilj podizanje svesti građana i ukazala na pozitivne efekte koje integracija ove populacije može imati na privredu, kulturu i političke prilike u Srbiji, te na ukupan kvalitet života domicilnog stanovništva.

Pored toga stavovi stanovništva nisu do kraja formirana kao ni očekivanja u pogledu mogućih implikacija na društvena zbivanja i individualni kvalitet života. To, takođe, ukazuje na važnost što urgentnijeg pružanja različitih oblika edukacije, kako bi se stanovništvo moglo na vreme i na adekvatan način pripremiti za dolazak određenog broja migranata.

Potrebno je razvijati medijsku komunikaciju u cilju relativizacije negativnih i afirmacije pozitivnih aspekata integracije migranata jer se pokazalo da mediji imaju ključnu ulogu u formiranju odnosa prema migrantima.